

УДК 904:911.37(477.83)“08/12”

РОЗВИТОК ПОСЕЛЕНСЬКОЇ СТРУКТУРИ РАВСЬКОГО РОЗТОЧЧЯ У ІХ–ХІІІ СТ.

Віталій ЛЯСКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: soler@ukr.net*

У статті аналізується система заселення Равського Розточчя в ІХ–ХІІІ ст., виокремлено два етапи в її генезі: племінний та феодальний. За територіальною ознакою виділено поселенські мікрорегіони Равського Розточчя, показано модель розвитку їхньої структури протягом зазначеного часу. В цьому контексті використовуються численні аналогії зі суміжних територій.

Ключові слова: Равське Розточчя, поселенський мікрорегіон, городище, селище.

Розточчя – своєрідна за своїми природними умовами територія, котра з Х–ХІ ст. входила до складу Перемишльської землі¹. У географічному розумінні Розточчя – це макрорегіон, який лежить між Підкарпаттям на півдні та Люблінсько-Волинською височиною на півночі. Він простягається виразною смугою, довжиною близько 180 км і шириною 20 км, з південного сходу на північний захід й поділяється на три мезорегіони: Горайське, Томашівське та Равське Розточчя². Зауважимо, що низка факторів, серед яких визначальним є розгляд Розточчя через призму сучасних державних кордонів, зумовила в історіографії штучний поділ макрорегіону на польську та українську частини. До т. зв. української частини відноситься Равське Розточчя, котре адміністративно охоплює Яворівський та південно-західну частину Жовківського р-нів Львівської обл.

Дослідження слов'яно-руських пам'яток Равського Розточчя розпочалося ще з середини ХІХ ст., щоправда таке вивчення мало здебільшого краєзнавчий характер³. У пізніший час на теренах регіону ведуть

¹ Рудий В. А. Перемишльська земля (ІХ – сер. ХІV ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 35.

² Maruszczak H. Wyżyny Lubelsko-Wołyńskie // Geomorfologia Polski. – Warszawa, 1972. – Т. 1. – С. 349–384; Reder J. Główne cechy środowiska przyrodniczego Roztocza i ich ewolucja // Archeologia Roztocza. Krajobraz przyrodniczo-kulturowy. – Lublin, 2005. – С. 7.

³ Ковшевич Р. Изслѣдование мѣстоположенія старинного города Руси Галицкой Щекотова или Щекотина // Науковий Сборникъ издаваемый Литературнымъ обществомъ Галицко-Русской матицы. – Львовъ, 1865. – Вып. I–IV. – С. 161–170; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyji Wschodniej. – Lwów, 1918. – С. 108, 110–111, 165–166, 173, 189–190 та ін.

археологічні пошукування Я. Пастернак⁴, М. Смішко⁵, О. Ратич⁶ та ін. Зауважимо, що тривалий час археологічні дослідження на теренах Равського Розточчя не були систематичними й носили спорадичний характер. Ситуація змінюється на рубежі 1980–1990 рр.: археологічні розкопки проведені В. Шишаком на городищах в Добростанах, Рокитному⁷ та Завадові⁸, Р. Чайкою в літописному Щекотині⁹, Р. Берестом у Страдчі¹⁰ та Рокитному¹¹, В. Рудим на городищі у Вороблячині¹² значно розширили відомості про городища Равського Розточчя, їх укріплення та внутрішню забудову, а також дали змогу по-новому оцінити їх соціальні функції. Водночас, попри зацікавлення цією територією на сучасному етапі розвитку української археологічної науки, комплексного розгляду Равського Розточчя як окремого

⁴ *Пастернак Я.* Перші археологічні розкопки з рамени гр.-кат. Богословської Академії у Львові // *Богословія*. – Львів, 1936. – Т. XIV. – Кн. 2–3. – С. 176–178.

⁵ *Смішко М.* Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі в Грибовичах Малих біля Львова // *Наша Батьківщина*. – Львів, 1937. – Ч. 4–5. – С. 93–94.

⁶ *Ратич О. О.* Городища Расточья // *КСИА АН УССР*. – Киев, 1962. – Вып. 12. – С. 87–91; *Його ж.* Городища в селах Добростани і Страдч на Львівщині // *Археологія*. – Київ, 1966. – Т. XX. – С. 227–229.

⁷ *Корчинський О. М., Шишак В. І.* Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 році // *Науковий архів ІА НАНУ*. – Львів, 1989. – С. 22–34; *Шишак В. І.* Дослідження у с. Добростани на Львівщині // *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. – Львів, 1991. – С. 103–104; *Його ж.* Городище X–XI ст. в с. Рокитне на Львівщині // *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр*. – Львів, 1994. – С. 43–44.

⁸ *Корчинський О. М., Шишак В. І.* Звіт про археологічні дослідження постійнодіючої Верхньодністрянської слов'яно-руської археологічної експедиції у 1990 році // *Науковий архів ІА НАНУ*. – Львів, 1990. – С. 6–13; *Шишак В. І.* Нові дослідження на Розточчі // *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. – Львів, 1992. – Вып. 2. – С. 71–72.

⁹ *Чайка Р.* До питання історіографії та попередніх досліджень літописного городища Щекотин // *Львівський археологічний вісник*. – Львів, 1999. – Вып. 1. – С. 91–100; *Його ж.* Науковий звіт про підсумки досліджень на території сіл Нова Скварява та Глинське Жовківського району Львівської області у 2002 році // *Науковий архів ІА НАНУ*. – Львів, 2002. – С. 4–11; *Його ж.* Розкопки могильника городища Щекотин на Розточчі // *АДУ 2003–2004 рр.* – Запоріжжя, 2005. – С. 458–459 та ін.

¹⁰ *Берест Р. Я., Касюхнич В. В.* Дослідження в околицях с. Страдч // *АДЛУ у 1995 р.* – Львів, 1996. – С. 13–16.

¹¹ *Берест Р.* Нові дані про городище біля с. Рокитне // *АДЛУ*. – Львів, 1997. – Вып. 2. – С. 22–28; *Його ж.* Нові відомості та матеріали про городище біля с. Рокитне // *Львівський археологічний вісник*... – С. 104–108.

¹² Звіт про науково-дослідну роботу “Історико-археологічне дослідження літописного городища “Ворота” в Яворівському районі Львівської області” // *Науковий архів НДЛІ-81 ЛНУ ім. І. Франка*. – Львів, 1997. – 30 с.; *Рудий В.* Нові матеріали з історії літописного урочища “Ворота” // *Галицько-Волинська держава (матеріали та дослідження)*. – Львів, 1999. – С. 43–44 та ін.

слов'яно-руського регіону наразі не бачимо. Окрім того, відсутність археологічної та історичної інтерпретації суспільно-політичних та економічних процесів, котрі протікали на цих теренах, призвела до невтішної ситуації, коли відомості про слов'яно-руські пам'ятки Равського Розточчя часто зводяться до публікацій на кшталт каталогів чи “матеріалів до археологічної карти”. Зважаючи на вищесказане, головним нашим завданням постає розгляд археологічних комплексів мезорегіону та моделі розвитку їх поселенської структури. Така схема допоможе не лише узагальнювати здобутки археологів у справі вивчення Равського Розточчя, але й обумовить перспективи подальших досліджень регіону.

Період VIII–X ст. був знаковим для слов'янського світу Прикарпаття та суміжних регіонів, адже саме в цей час бачимо якісні зміни в політичному та соціально-економічному житті, безпосереднім наслідком яких стали державотворчі процеси на цій території. Мова йде про локалізацію у кінці I тис. на території Східного Прикарпаття, Верхнього Попруття та Верхнього Подністров'я племінного об'єднання карпатських хорватів¹³. Важливе значення для інтерпретації суспільно-політичних відносин та з'ясування динаміки господарського життя на мікро-, мезо- та макрорегіональному рівнях має структура поселенських комплексів райковецької культури. М. Филипчук висуває гіпотезу про існування в X ст. на Прикарпатті триступеневої ієрархії територіально-адміністративної структури, яка простежується через місце і роль малих, середніх та великих городищ т. зв. полісного типу¹⁴. В даному випадку під поняттям “поліс” розуміється окремий господарсько-політичний центр¹⁵. У цю класифікацію вписуються і городища, котрі належали до поселенських структур Равського Розточчя: до категорії середніх общинних центрів належать Рокитне та Добростани. Схоже трактування суті та функціонального призначення городищ VIII–X ст. бачимо і в працях Б. Тимощука. Він вважає, що укріплені поселення цього періоду слід окреслити поняттям “городища-общинні центри”¹⁶.

¹³ *Овчинніков О.* Ранньосередньовічна держава у Прикарпатті // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич, 19–21 серпня 1993 р.: Міжнародна наукова конференція. Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С. 19–21; *Войтович Л.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі. – Київ, 2004. – Вип. 4. – С. 112; *Майоров А. В.* Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 172–173 та ін.

¹⁴ *Филипчук М.* Державотворчі процеси в Українському Прикарпатті у VIII–X ст. // Вісник Інституту археології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 69.

¹⁵ *Филипчук М.* Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства (Постановка проблеми) // Еволюція розвитку слов'янських градів... – С. 9–11.

¹⁶ *Тимошук Б. А.* Давньоруська Буковина. – Київ, 1982. – С. 5–10.

Система заселення на території Равського Розточчя вивчена недостатньо. Наразі тут не зафіксовано поселень VI–VII ст. Ситуація змінилася на рубежі VIII–IX ст., коли на Равському Розточчі виникають нові поселення та городища. Аналогічну ситуацію маємо і на Томашівському Розточчі, де у VIII–X ст. спостерігається активне заселення цього мезорегіону, виникнення нових поселень (Гуців, Бондарж, Бліжов, Щебрешин, Броди Малі, Майдан Гурний та ін.)¹⁷. Назагал, хронологічно поява городищ на Равському Розточчі збігається з виникненням великої кількості укріплених поселень на українському Прикарпатті¹⁸ та Малопольщі¹⁹. До прикладу, на теренах Малопольщі час функціонування 25 городищ з 45 відомих укріплень племінного періоду припадає на IX–X ст.²⁰

Проаналізувавши наявний археологічний матеріал, можемо стверджувати, що слов'янські пам'ятки IX–X ст. на території Равського Розточчя утворюють один виразний мікрорегіон. Беручи до уваги географічне розташування пам'яток, можемо умовно окреслити його як Східноравське Розточчя. Водночас зауважимо, що виокремлення пам'яток Равського Розточчя IX–X ст. в окремих мікрорегіон потребує додаткової аргументації результатами подальших археологічних досліджень. І. Ляпушкін на основі картографування пам'яток встановив, що до “гнізда поселень” (поселенського мікрорегіону) входило городище, декілька селищ і могильник, котрі розташовувалися на відстані до 5 км одне від одного, а відстань між такими мікрорегіонами складала 30–40 км²¹. Схожою є позиція С. Гочік-Сівкової, яка для пам'яток VIII–X ст. виділяє окремі мікрорегіони в північно-східній Малопольщі. Останні, на думку польської дослідниці, займають територію від 3–4 до 10–12 км², характеризуються концентрацією навколо городища синхронних неукріплених поселень і є археологічним відповідником сільської спільноти (общини)²². Зауважимо, що Б. Тимошук також вважав, що “гнізда

¹⁷ *Balcer B., Machnik J., Sitek J.* Z pradžejow Roztocza na ziemi zamojskiej. – Krakow, 2002. – S. 147; *Piotrowki M.* Słowianie na Roztoczu w okresie wczesnego średniowiecza // *Archeologia Roztocza...* – S. 104–105.

¹⁸ *Корчинський О. М.* До питання про типологію оборонних укріплень городищ Верхнього Подністров'я VIII–XIV ст. // *Фортеця: збірник заповідника “Тустань”*: на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 242.

¹⁹ *Poleski J.* Grody plemienne i wczesnopanstwowe w Małopolsce // *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie.* – Rzeszow, 1996. – S. 114.

²⁰ *Ibid.* – S. 114.

²¹ *Ляпушкін І. І.* Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства // *МИА.* – Москва, 1968. – № 152. – С. 128.

²² *Hoczyk-Siwkowska S.* Stan badań nad plemienną strukturą terytorialną w Małopolsce Północno-Wschodniej // *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu.* – Poznań, 2000. – S. 451.

поселень” у суспільному відношенні вказують на наявність на цій території общини²³.

До складу Східноравського мікрорегіону IX–X ст. ми відносимо археологічний комплекс поблизу с. Добростани та городище біля с. Рокитне (рис. 1).

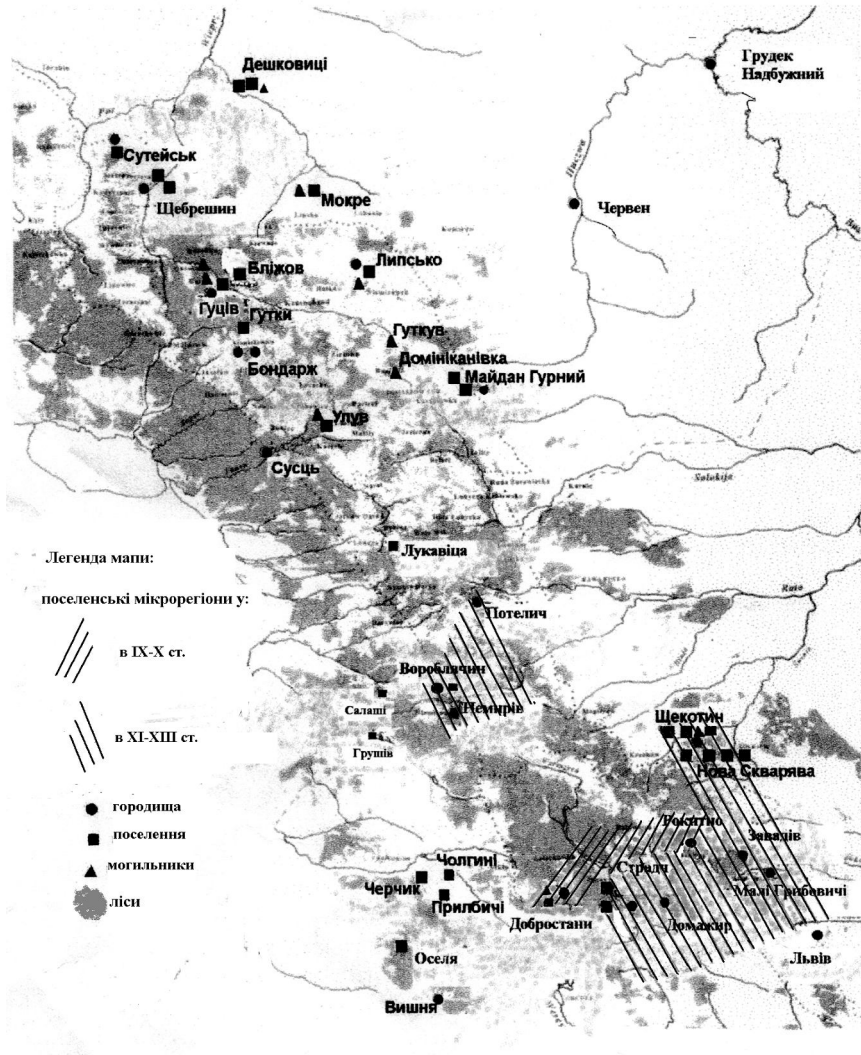

Рис. 1. Пам’ятки Равського Розточчя та суміжних територій у IX–XIII ст. (масштаб: 1:50 000)

Fig. 1. Monuments of Rava Roztochchia region and adjacent territories from IX–XIII centuries (scale: 1:50 000)

²³ Тимошук Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н. э. – Москва, 1990. – С. 5–6.

Городище Добростани розташоване за 1 км на схід від однойменного села в ур. Залапин на місці зі стрімкими південними, північними та західними схилами, котрі омиває безіменний струмок. Пам'ятка датується X – поч. XI ст. Центральна площадка городища, розмірами 159×165 м, оточена земляним валом та ровом і має вигляд неправильного круга. Південна частина городища обнесена трьома оборонними лініями, з напільної східної сторони воно укріплене чотирма валами та ровами. При перетині насипу одного з валів городища простежувалися сліди дерев'яної конструкції²⁴. Схожі конструктивні елементи спорудження валів (т. зв. “кліті”) спостерігаються на слов'яно-руських пам'ятках як із суміжних територій (Вишня-І²⁵, Сутейськ²⁶, Белз²⁷), так і з відносно віддалених (Ревно-ІВ²⁸, долітописний Теребовль²⁹). Поряд з городищем у Добростанах розташовувалось поселення площею до 10 га. На території поселення локалізується значна кількість западин. Об'єкти розташовувалися групами по 3–7 западин (подекуди по 10–14) на першій надзаплавній терасі та біля підніжжя зовнішньої оборонної лінії городища. Внаслідок археологічних досліджень на місці однієї з них, підтверджено наявність тут житла X – поч. XI ст. з піччю-кам'яною³⁰. Єдиний комплекс з городищем у Добростанах становить синхронний курганний могильник. У чотирьох курганах могильника було зафіксовано скупчення людських кальцинованих кісток³¹. Аналогічні могильники характерні і для інших територій, зокрема для Томашівського Розточчя (Гуців, Липсько) та Західного Побужжя (Космів, Неледів, Сліпче, Бялка, Лопішник Гурний)³². Могильник у Добростанах, за типологією, розробленою Б. Томенчуком, можна віднести до групи великосімейних. На думку дослідника, такі могильники розміщені в схемі планіграфічного сусідсько-патріархально-общинного зв'язку, тобто на ньому наявні планіграфічні ряди (прямі та діагональні), які визначають місце

²⁴ Шишак В. І. Дослідження у с. Добростани... – С. 103.

²⁵ Ратич О. О. Результати дослідження давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1959 рр. // МДАПВ. – Львів, 1962. – Вип. 4. – С. 114–115.

²⁶ Wartolowska Z. Grod czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim // Światowit. – Warszawa, 1958. – Т. XXII. – S. 78–96.

²⁷ Петегуріч В. Белз // Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (раннеславянський і древнерусський період). – Київ, 1990. – С. 127.

²⁸ Тимошук Б. А. Древнерусские города Северной Буковины // Древнерусские города. – Москва, 1981. – С. 122.

²⁹ Миська Р. Долітописний Теребовль // МДАПВ. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 297.

³⁰ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень... – С. 25–27; Шишак В. І. Дослідження у с. Добростани... – С. 103–104.

³¹ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень... – С. 22–25.

³² Кучинко М. М. Могильники княжої доби Західної Волині, Холмщини і Підляшшя // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССXLIV. – С. 265.

покійника в системі патріархальної сім'ї та сусідської общини³³. Схожий археологічний комплекс зафіксовано і на території Томашівського Розточчя, де поблизу с. Гуців компактно розташовані городище, кілька селищ та курганний могильник³⁴.

Городище Х – поч. XI ст. біля с. Рокитне знаходиться на мисовидному підвищенні гори (ур. Окопи). Площа, охоплена укріпленнями, становить близько 30 га. Городище складається з центральної частини та досить складної системи оборони, яка збереглася у вигляді валів та ровів; при перетині валів виявлено сліди внутрішніх дерев'яних конструкцій³⁵. Прикметно, що дві лінії валів, котрі захищали городище, залишилися недобудованими³⁶. Можливо, городище в Рокитному після певного часу його функціонування додатково укріплювали, але з тих чи інших причин цей процес не отримав логічного завершення. У цьому контексті цікаву ситуацію бачимо на городищі у Завадзі Лянцкоронській (Малопольща), територія якого в першій половині IX ст. становила 1 га, однак на кінець цього ж століття його планувальна структура складалася з двох укріплених частин загальною площею 10 га³⁷. Однак, наразі через недостатню археологічну вивченість Рокитного важко робити аналогічні висновки щодо його укріплення.

На території городища в Рокитному виявлено 104 западини, які розташовані як на центральній площадці, так і поза нею. Одне з жител X–XI ст. досліджено, його розміри 3,2×3,6 м, в північно-західному куті знаходилася піч-кам'янка³⁸.

Отож, топографія та датування археологічних об'єктів в околицях Добростан та Рокитного переконливо свідчить на користь тези про синхронний поселенський мікрорегіон, котрий виник в IX ст. у східній частині Равського Розточчя.

³³ Томенчук Б. П. Про планувальну структуру дохристиянських могильників як "поселень мертвих" // МДАПВ. – Львів, 2002. – Вип. 8. – С. 145–147.

³⁴ Zoll-Adamikowa H. Wyniki wstępnych badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Guciowie, pow. Zamość // Sprawozdania archeologiczne. – Kraków, 1974. – Т. XXVI. – С. 115–169; Maruszczak H. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi) // Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 1997. – Т. II. – С. 227–236; Kuśnierz J., Urbański A. Badania archeologiczne w obrębie wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Guciowie na Roztoczu (pow. Zamość, woj. Lubelskie) // МДАПВ – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 304–315.

³⁵ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень... – С. 33–34; Шишак В. І. Городище X–XI ст. в с. Рокитне... – С. 44.

³⁶ Берест Р. Нові відомості та матеріали... – С. 104–105.

³⁷ Poleski J. Grody plemienne i wczesnopaństwowe... – S. 115.

³⁸ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень... – С. 31–32; Шишак В. І. Городище X–XI ст. в с. Рокитне... – С. 43–44.

Для городищ в Рокитному та Добростанах характерна складна система оборони, яка значною мірою була підпорядкована рельєфу; домінуючу висоту відводили під центральний укріплений майданчик³⁹. Для цих городищ характерна кругова оборона, аналоги такої планувальній структурі бачимо на городищах Верхнього Подністров'я (Ганачівка, Звенигород, Солонсько, Стільське, Жидачів-I та ін.)⁴⁰. За підрахунками О. Корчинського, таких городищ на території Верхнього Подністров'я налічується 23, що складає 23% від загального числа мисових укріплень цього регіону. Дослідник також зауважує, що вали городищ Рокитного та Добростан на окремих ділянках зливаються аналогічно до укріплень в Гологірках, Которинах-V (українське Прикарпаття), Тулігловах, Аксманіце (Польща) та Сарішських Соколовцях (Словаччина)⁴¹. Складні городища округлої форми з концентричними лініями валів (т. зв. "ходліковського типу") відомі також на території Малопольщі. Наявність на таких городищах (Ходлік, Ґуців) територій між валами, придатних до господарювання, наводить М. Воєнку на думку про спільні тенденції в оборонній архітектурі північно-східної Малопольщі, адже на інших великих віддалених городищах така ситуація не спостерігається⁴². Як бачимо, в цьому випадку можемо провести паралелі з технологією спорудження городищ українського Прикарпаття, зокрема і Равського Розточчя. Значна площа, котру охоплювали укріплення Добростан та Рокитного, є показником, котрий з-поміж іншого свідчить на користь твердження про функціонування цих городищ в племінний час. До прикладу, всі добре датовані городища в польській частині Західних Карпат, котрі займають площу понад 5 га, належать до передп'ятівського періоду (за винятком феодального осередку в Нашацовіцах, котре існувало на місці колишнього племінного осередку)⁴³. Схожа ситуація спостерігається і на території Малопольщі загалом, хоча цікаво відзначити, що великі городища становлять домінанту для її західної частини, в той час як на її східних теренах відомо лише два укріплення таких розмірів (Ходлік, Ґуців)⁴⁴. Важливими в даному випадку є також відомості про ранньосередньовічні

³⁹ *Шишак В. І.* Дослідження у с. Добростани... – С. 103; *Його ж.* Городище X–XI ст. в с. Рокитне... – С. 43.

⁴⁰ *Корчинський О. М.* Нові дані про великі городища у Верхньому Подністров'ї // Галич і Галицька земля. – Київ, 1998. – С. 79.

⁴¹ *Корчинський О. М.* До питання про типологію оборонних укріплень... – С. 241, 244.

⁴² *Wojenka M.* Wielkość i rozplanowanie umocnień wczesnośredniowiecznych grodzisk słowiańskich okresu plemiennego z ziem polskich // *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich.* – Krosno, 2006. – S. 291.

⁴³ *Poleski J.* Wczesnośredniowieczne grody plemienne i państwowe w polskiej części Karpat Zachodnich // *Wczesne średniowiecze...* – S. 198.

⁴⁴ *Wojenka M.* Wielkość i rozplanowanie umocnień... – S. 278–279.

городища Словаччини: кількість городищ з площею 10–25 га тут складає 16%, ще 4% становлять укріплення, територія яких охоплює понад 25 га (щоправда останні, ймовірно були збудовані в ранньозалізному віці)⁴⁵.

Зауважимо, що поблизу Добростан (15–20 км на південний захід) знаходиться низка синхронних ремісничих селищ (Черчик I–III, Прилбичі, Чолгині та ін.)⁴⁶. Деякі дослідники відносять їх до південних відрогів Розточчя⁴⁷, однак в географічному відношенні – це територія Надсянської низовини⁴⁸. Саме тому, розгляд вказаних селищ ми не передбачаємо в даній статті, хоча й не відкидаємо можливості зв'язків цих поселень з городищем у Добростанах.

Виокремлення слов'янських пам'яток VIII–X ст. у поселенські регіони застосовується і для інших територій. Близьким в часі та просторі до Східноравського мікрорегіону є Бусько-Пліснеський мікрорегіон, який на території Верхньої Надбужанщини виділяє В. Петегирич. До складу цього мікрорегіону у VIII–X ст. входили городища (Буськ, Пліснеськ), декілька поселень (Ріпнів-I, Неслухів, Ременів та ін.) та кремаційний могильник (Новосілки)⁴⁹. Цікавим з позиції комплексного розгляду Розточчя є Щебрешинський поселенський регіон, котрий С. Гочік-Сівкова поряд з Люблінським, Холмським та Червенським виділяє в ранньослов'янській системі заселення північно-східної Малопольщі⁵⁰. У Щебрешинському регіоні, котрий формується починаючи з рубежу VII–VIII ст., зафіксовано вже згаданий нами археологічний комплекс у Гуцьові, низку синхронних об'єктів поблизу Липська (городище, поселення та кремаційний могильник), кілька поселень та могильник поблизу Мокрого та ін.⁵¹ Прикладом поселенського мікрорегіону (“гнізда поселень”) з більш віддалених від Равського Розточчя

⁴⁵ *Lulewicz D.* Stan badań nad wczesnośredniowiecznymi grodziskami z terenu Słowacji // *Wczesne średniowiecze...* – S. 325.

⁴⁶ *Пелецишин М. А., Касюхнич В. В.* Ранньослов'янські та давньоруські селища на Розточчі // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Вип. 27. З історії стародавності і середньовіччя. – Львів, 1992. – С. 5–23; *Петегирич В., Павлів Д., Принада І.* Поселення X–XI ст. біля с. Черчик на Яворівщині // *МДАПВ.* – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 280–296; *Погоральський Я.* Житлові комплекси з поселення Черчик I на Розточчі // *МДАПВ.* – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 324–336 та ін.

⁴⁷ *Пелецишин М. А., Касюхнич В. В.* Ранньослов'янські та давньоруські селища... – С. 5–23.

⁴⁸ *Милян Т., Осаульчук О.* Дослідження горизонту римського часу на пам'ятках Прилбичі-I та Гряда-II // *АДЛУ.* – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 92.

⁴⁹ *Петегирич В.* Поселенські структури V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької та Червенської земель // *МДАПВ.* – Львів, 2007. – Вип. 11. – С. 105–106.

⁵⁰ *Hoczyk-Siwkova S.* Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze // *Lubelskie materiały archeologiczne.* – Lublin, 1999. – Т. XII. – С. 83–96.

⁵¹ *Ibid.* – S. 94, rys. 20.

територій є городище та група з дев'яти селищ поблизу Чорнівки у Попрутті⁵².

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати про наявність у системі заселення Равського Розточчя VIII–X ст. Східноравського поселенського мікрорегіону, основу якого становили городища-общинні центри, мережа навколишніх поселень та могильник. Цей мікрорегіон виникає на важливих транспортних та військових магістралях, що сполучали Волинь та Прикарпаття, система його розміщення відображає тогочасні суспільно-політичні та економічні реалії. У політичному відношенні слов'янські пам'ятки Східноравського мікрорегіону належали до племінного об'єднання карпатських хорватів. Керамічний матеріал датує городища Рокитне та Добростани X–XI ст., однак, ймовірно, вони припинили існування наприкінці X ст. у зв'язку із походом Володимира Святославовича на хорватів у 992/993 р.⁵³ Верхня хронологічна межа язичницького могильника в Добростанах також співвідноситься з цими подіями. Характерно також те, що вали на городищі в Рокитному на кін. X ст. є недобудовані, що спричинено зовнішнім втручанням у його розвиток. На думку деяких дослідників, саме похід Володимира Святославовича спричинив масове припинення функціонування укріплених пам'яток райковецької культури на всій території українського Прикарпаття й зумовив перехід до якісно нового рівня суспільного розвитку – феодалізму⁵⁴. Ці події мали місце наприкінці IV етапу існування старожитностей райковецької культури на Прикарпатті (за М. Филипчуком), після завершення якого простежується поява нових ознак у топографії заселення та матеріальній культурі населення згаданого регіону⁵⁵. Схожі тенденції спостерігаються і на теренах Чернігово-Сіверської землі, де наприкінці IX ст. виникають численні городища, що є прямим наслідком завоювання поселень роменської культури київським князем Олегом⁵⁶. Добру аналогію бачимо також і на теренах центрально-східної Польщі, де межа між племінним і феодальним періодами припадає на середину/другу половину X ст.⁵⁷ Зауважимо, що тут лише половина всіх поселень VIII–X ст.

⁵² Михайлина Л. Соціальний зміст поселенських структур райковецької культури // Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2008. – Вип. 3. – С. 129–130.

⁵³ Літопис Руський / Переклад Л. Махновця. – Київ, 1989. – С. 68.

⁵⁴ Михайлина Л. Хронологія та періодизація старожитностей райковецької культури // Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2000. – Вип. 1. – С. 121–131.; Филипчук М. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 95.

⁵⁵ Филипчук М. Райковецька культура в українському Прикарпатті... – С. 95–99.

⁵⁶ Бондар О. Про один тип укріплених поселень навколо Чернігова в IX–XI ст. (до постановки питання) // Чернігівські старожитності. – Чернігів, 2008. – Вип. 1. – С. 103–104.

⁵⁷ Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. – Krakow, 1991. – S. 43–44; Gurba J., Banasiewicz E., Florek M., Gołub S., Rozwalka A.

продовжують існувати у пізніший час⁵⁸, а на території Ходельської низовини можна говорити про виразний занепад поселенських структур слов'янського часу⁵⁹. Ймовірно, що таку стагнацію слов'янських пам'яток на вказаних територіях слід пов'язувати з процесами феодалізації. Про похід Володимира Святославовича як передумову феодалізації Прикарпаття, зокрема й Равського Розточчя, ми вже згадували, схожі події мали місце і на теренах центрально-східної Польщі. Відомо, що з середини X ст. Малопольща входила до складу Чеської держави, вже наприкінці X ст. внаслідок низки польсько-чеських конфліктів (орієнтовно після 989–992 рр.) ця територія входить до складу держави П'ястів⁶⁰. Очевидно, події середини/другої половини X ст. зруйнували племінну структуру і на теренах Малопольщі.

Отож, похід Володимира Святославовича мав далекосяжні наслідки не тільки в політичній сфері, але й суттєво змінив систему заселення на територіях, населених карпатськими хорватами. Мова йде про руйнування старих поселенських структур, ключовими в яких були племінні адміністративно-територіальні осередки. Місце останніх займають городища, котрі мали слугувати опорою князівської влади на щойно завойованих територіях. Вищезгадані тенденції спостерігаємо і на території Равського Розточчя. У кін. X–XI ст. на північно-східних та західних окраїнах регіону з'являються городища Завадів, Малі Грибовичі, Щекотин, Страдч, Вороблячин, Потелич, Немирів. Аналогічні тенденції простежуються на Томашівському та Горайському Розточчі: початком XI ст. датується спорудження городищ у Баторжі, Сутейську, XII ст. в Сусці⁶¹ та суміжних територіях, де в цей час виникають Люблін, Червен, Городок Надбужний (літописний Волинь)⁶². Зауважимо однак, що значною проблемою є датування таких городищ, адже археологічні хронологічні індикатори не дають відповіді на питання: чи такі городища будувалися відразу після

Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa Polski środkowowschodniej // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sec. F.* – Lublin, 1995. – Vol. 50 – S. 68; *Rozwałka A.* Główne etapy przemian osadniczych w międzyrzeczu środkowej Wisły i Bugu w średniowieczu (od VII do połowy XIII wieku) w świetle źródeł archeologicznych i pisanych // *Słowianie Wschodni w dorzeczu Wieprza i Bugu* / Red. J. Libera. – Łęczna, 2008. – S. 59–60.

⁵⁸ *Gurba J., Banasiewicz E., Florek M., Gołub S., Rozwałka A.* Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa... – S. 69.

⁵⁹ *Rozwałka A.* Główne etapy przemian osadniczych... – S. 60.

⁶⁰ *Королюк В. Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964. – С. 156–157; *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 21–22; *Poleski J.* Wczesnośredniowieczne grody plemienne i państwowe... – S. 198.

⁶¹ *Piotrowki M.* Słowianie na Roztoczu... – S. 111–117.

⁶² *Gurba J., Banasiewicz E., Florek M., Gołub S., Rozwałka A.* Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa... – S. 69.

включення племінних територій до державних утворень, чи час їхнього спорудження охоплював все XI та XII ст.

Попри появу городищ-феодальних центрів, можемо твердити про те, що подекуди в основі системи заселення залишається давня племінна структура. Мова йде про територію, яку контролювали новоспоруджені городища. До прикладу, городища Завадів та Малі Грибовичі знаходились на відстані бл. 2 км та 7 км на схід від колишнього общинного центру у Рокитному. Схожу ситуацію бачимо у Східному Надсянні (феодальне городище Вишня-II знаходилось поблизу племінного укріпленого поселення Вишня-I⁶³) та в межириччі р. Вепр та р. Західний Буг, де округу, котру контролювало городище в Скібіцах, “переймає” городище у Грабовці⁶⁴. Водночас, феодальні осередки на місці деяких колишніх племінних центрів функціонують як на Томашівському Розточчі (Гуців, Майдан Гурний)⁶⁵, так і в Малопольщі загалом (Страдов, Нашацовіци)⁶⁶. Така ж ситуація спостерігається і на теренах українського Прикарпаття: городища VIII–X ст. (Пліснеськ, Теревовля, Кринос та ін.) “переростають” у феодальні осередки, змінюючи при цьому свою планувальну структуру та конструктивні особливості захисних ліній⁶⁷. Зауважимо, що серед польських дослідників точаться суперечки про долю племінних городищ після їх включення до державного утворення П’ястів. Так, А. Жакі вказує на те, що верхня хронологічна межа існування племінних міст – кінець X ст.⁶⁸, йому суперечить М. Парчевський, котрий дотримується думки про продовження функціонування городищ такого типу в XI–XII ст.⁶⁹

Критерії для визначення городищ XI–XIII ст. суттєво відрізняються від ознак городищ-общинних центрів. А. Куза в системі укріплених поселень XI – першої половини XII ст. виділяє наступні типи: феодальні садиби-замки, адміністративно-фіскальні центри, сторожові пункти та міста⁷⁰. За Б. Тимощуком, ознаками городищ-князівських фортець були: 1) складна фортифікаційна структура, 2) система внутрішньої забудови характеризувалася розташуванням жител вздовж валів, центральна частина подвір’я зазвичай була вільною від забудови, 3) городища-князівські фортеці завжди супроводжувалися синхронними селищами-супутниками. Городища-сторожові пункти виділяються на основі наступних ознак: 1) вони розміщувалися на високих пагорбах в стратегічно важливих прикордонних

⁶³ Багрий Р. С. Вишня // Археология Прикарпатья... – С. 139.

⁶⁴ Rozwalka A. Główne etapy przemian osadniczych... – S. 66.

⁶⁵ Gurba J. Roztocze w średniowieczu // Archeologia Roztocza... – S. 125.

⁶⁶ Poleski J. Grody plemienne i wczesnopaństwo... – S. 119.

⁶⁷ Филипчук М. Райковецька культура в українському Прикарпатті... – С. 99.

⁶⁸ Żaki A. Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 375.

⁶⁹ Parczewski M. Początki kształtowania... – S. 32, 47.

⁷⁰ Куза А. В. Малые города Древней Руси. – Москва, 1989. – С. 69.

пунктах, 2) внутрішнє подвір'я таких городищ, як правило, не забудовувалося, 3) сторожові пункти не супроводжуються селищами-супутниками⁷¹. У даному випадку, можемо говорити про еволюцію планувальної структури городищ Равського Розточчя в XI ст. у напрямку бургівської системи. Бург (феодалний замок) відрізнявся від общинного центру (полісу) тим, що знаходився на перетині торгівельних шляхів та створювався під патронатом князівської влади⁷². Бурги зустрічаються і в Малопольщі (Сутейськ, Червен, Люблін, Сандомир. Завихвіст), де частина з них відома під назвою “каштелянських гродів” (городища-сторожові пункти за класифікацією Б. Тимощука)⁷³; їх кількість посеред городищ XI–XIII ст. на цій території становить 26% (16 городищ з 60 відомих)⁷⁴. Критерії для виокремлення городищ такого типу на терені Малопольщі навів Я. Полеський: 1) незначна, в порівнянні з племінними центрами площа: від 0,3–0,4 га (Подєгородзе “Тробля”) до понад 5 га (Войнеч, Стави-Чехув); 2) проста планувальна структура (лише 4 такі городища мали двочленну структуру) та конструктивні особливості спорудження валів; 3) мінімальна внутрішня забудова⁷⁵. Цікаво відзначити, що “каштелянські гроди” у польських Західних Карпатах здебільшого не поставали безпосередньо на місці локалізації городищ VIII–X ст., хоча, як зазначалося вище, вони могли “переймати” колишню племінну округу⁷⁶.

Характеризуючи систему заселення Равського Розточчя кінця X – першої половини XIII ст., можемо виокремити на його території два виразні поселенські мікрорегіони: Східноравське Розточчя та Західноравське Розточчя (рис. 1).

Мікрорегіон Східноравське Розточчя

До цього мікрорегіону ми віднесли чотири городища (Малі Грибовичі, Завадів, Страдч, Щекотин), кільканадцять селищ та інгумаційний могильник. Городища в Малих Грибовичах та Завадові вочевидь слугували сторожовими пунктами, Щекотинський та Страдецький поселенські комплекси являли собою типові князівські фортеці, котрі контролювали навколишню округу.

Городище Завадів знаходиться на відстані 2–2,5 км на схід від городища в Рокитному і датується X – поч. XI ст.⁷⁷ Городище округлої форми, площею

⁷¹ Тимошук Б. А. Давньоруська Буковина... – С. 10–12.

⁷² Овчинников О. Від полісу до бургу. Модель розвитку міст Прикарпаття // Еволюція розвитку слов'янських градів... – С. 25–26.

⁷³ Gurba J., Banasiewicz E., Florek M., Gołub S., Rozwałka A. Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa... – S. 69–70; Gurba J. Roztocze w średniowieczu... – S. 125.

⁷⁴ Poleski J. Grody plemienne i wczesnopaństwowe... – S. 118.

⁷⁵ Poleski J. Grody plemienne i wczesnopaństwowe... – S. 118; Ejusd. Wczesnośredniowieczne grody... – S. 216.

⁷⁶ Poleski J. Wczesnośredniowieczne grody... – S. 217.

⁷⁷ Шишак В. І. Нові дослідження на Розточчі... – С. 72.

70×45 м, укріплене валом, ровом та ескарпом. По периметру валу з внутрішнього боку виявлено западини від жител, на місці двох з них зафіксовано заглиблені житла з печами-кам'янками⁷⁸. Схожу планувальну структуру має городище в Малих Грибовичах. Воно оточене трьома лініями валів і ровів, простежено також сліди в'їзних воріт і дороги, яка вела на центральну площадку городища, розміри останньої 65×50 м. Дві зовнішні лінії укріплень були насипані з ґрунту, вибраного з ровів і на гребенях, як вказує дослідник, мали частокіл. У внутрішньому валі виявлено потужні прошарки перепаленої глини, вугілля, рештки обвуглених колод. На території пам'ятки, виявлено одну господарську яму, два залізних цвяхи, фрагменти кераміки та кістки тварин⁷⁹.

Цікаво, що городища в Завадові та Малих Грибовичах розташовані неподалік одне від одного, поселень чи могильників поблизу них наразі не виявлено. Тобто, в даному випадку мова йде не про поселенські комплекси як такі, а про укріплені поселення, котрі в першу чергу мали контролювати стратегічно важливий шлях, що з'єднував городи Галицької, Перемишльської і Волинської земель. Схожа ситуація спостерігається і на території північно-західного Горайського Розточчя, де городища в Тарнаві та Туробіні розташовані поряд, а неукріплених поселень навколо них не зафіксовано⁸⁰. Верхня хронологічна межа городищ в Завадові та Малих Грибовичах – середина-кінець XII ст. Їх занепад, можливо, слід пов'язувати з розвитком городища XII–XIII ст. на Замковій горі у Львові⁸¹, яке в пізнішому часі перетворилось на столицю Галицько-Волинського князівства. Окрім того, з утворенням Галицько-Волинського князівства та виникненням нових укріплених адміністративно-територіальних центрів потреба в охороні північних кордонів Галицького князівства зменшується, і як наслідок, колишні прикордонні городища занепадають.

Значним в руський час був археологічний комплекс в околицях сучасного с. Страдч. Тут локалізовано кілька синхронних археологічних об'єктів: городище XI–XII ст., штучний печерний комплекс, котрий, очевидно, мав сакральне призначення, та декілька селищ⁸². Городище XI–XII ст. розташоване на мисоподібному виступі на західних околицях сучасного села. З півдня та заходу городище омиває р. Верещиця, по

⁷⁸ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про археологічні дослідження... – С. 6–13.

⁷⁹ Смішко М. Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі... – С. 93–94.

⁸⁰ Gurba J. Roztocze w średniowieczu... – S. 121.

⁸¹ Багрий Р. С. Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь. Традиції, культура. – Київ, 1982. – С. 28–35.

⁸² Ратич О. О. Городища в селах Добростани і Страдч... – С. 228–229; Пелешишин М. А., Берест Р. Я. З історії вивчення печери в с. Страдч // Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез, повідомлень та доповідей. – Львів, 2–3 лютого 1995 р. – Львів, 1995. – С. 72–76; Берест Р. Я., Касюхнич В. В. Дослідження в околицях с. Страдч... – С. 13–16.

периметру воно оточене валом. Площа городища становить 400×150 м. Городище, на думку О. Ратича, мало характер сховища⁸³. Проте, можемо не погодитись з цією думкою дослідника, адже городища-сховища переважно характерні для VIII–X ст.⁸⁴, окрім того, без проведення масштабних археологічних досліджень на городищі недоцільно вести мову про відсутність забудови на його території. Поблизу городища у Страдецькій горі знаходиться штучний печерний комплекс, котрий Я. Пастернак вважає другим, після київських печер, підземним монастирем⁸⁵. Ця пам'ятка згадується у літописі під назвою “Печера Домажирова”⁸⁶. Археологічними дослідженнями встановлено, що печера складалася з трьох частин, зокрема за особливостями планування печери тут виділяються житлові комплекси (виявлено понад 30 келій) та каплиця⁸⁷.

До складу Східноравського мікрорегіону відносимо і поселенський комплекс, котрий розташовувався поблизу сучасних сіл Глинськ та Нова Скварява. Центральне місце у цьому комплексі займає літописне городище Щекотин. Воно знаходиться на мисі, відокремленому з трьох боків вузькими ярами. Загальна площа городища з прилеглою територією становить 6 га. Дитинець округлої в плані форми, розмірами 83×64 м був укріплений валом та ровом. Окрім того, наявні ще два оборонні рубежі у вигляді ровів та валів, один з яких оточував посад, а інший захищав городище з південного боку. На городищі проведено археологічні дослідження оборонних укріплень, виявлено два житла з глинобитними печами та одне – з піччю-кам'янкою, господарські споруди, могильник, велику кількість рухомого матеріалу (кераміка, залізні вироби, пряслиця, ливарні матриці)⁸⁸. На основі археологічного матеріалу, городище датується кінцем X – серединою XIII ст.⁸⁹

Унікальним для пам'яток Равського Розточчя цього часу є інгумаційний ґрунтовий могильник, розташований на посаді Щекотина. Локалізацію ґрунтових могильників у структурі городищ бачимо також на терені Перемишльської землі (Перемишль, Сянок)⁹⁰. На Щекотинському некрополі досліджено 11 поховань, котрі датуються XI–XIII ст. Покійники лежали на

⁸³ Ратич О. О. Городища в селах Добростани і Страдч.. – С. 228.

⁸⁴ Тимошук Б. А. Давньоруська Буковина... – С. 9.

⁸⁵ Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1961. – С. 581.

⁸⁶ Літопис Руський... – С. 400.

⁸⁷ Берест Р. Я., Касюхнич В. В. Дослідження в околицях с. Страдч... – С. 13–16.

⁸⁸ Чайка Р. До питання історіографії та попередніх досліджень... – С. 91–100; Чайка Р., Милан Т. Науковий звіт про підсумки археологічних досліджень м. Жовкви Львівської області та прилеглих околиць у 2001 р. // Науковий архів ІА НАНУ. – Львів, 2001. – С. 39–44; Чайка Р. Науковий звіт про підсумки досліджень... – С. 8–11 та ін.

⁸⁹ Чайка Р. До питання історіографії та попередніх досліджень... – С. 95.

⁹⁰ Рудий В. А. Давньоруські пам'ятки в межиріччі Віслока і Сяну // АДЛУ. – Львів, 1997. – Вип. 2. – С. 98, 102.

спині з випростаними ногами й відрізнялися лише положенням рук та голови, їх орієнтація – західна, в чотирьох випадках – південно-західна⁹¹. У двох поховальних ямах вдалося зафіксувати рештки дерев'яних трун⁹², аналогічні елементи поховального обряду виявлено на могильниках із суміжних територій (Городисько, Володимир-Волинський, Луцьк, Холм, Червен)⁹³.

Навколо городища в Щекотині зафіксовано декілька синхронних селищ, на одному з яких досліджено заглиблене житло з глинобитною піччю XII–XIII ст.⁹⁴ При дослідженні поселення Нова Скварява-XI зафіксовано виробничий комплекс XI–XIII ст., що складався з гончарного горну та заглибленої будівлі⁹⁵.

Слід зазначити, що городища в Страдчі (Печера Домажирова) та Щекотині літопис пов'язує з міжусобною війною чернігівського князя Ростислава Михайловича супроти Данила Романовича. Цим подіям передували тривалі незгоди між Данилом Романовичем та батьком Ростислава – Михайлом Всеволодовичем, котрий у 1235 р. зайняв галицький престол. Михайло Всеволодович розглядав Галицьке князівство як спадщину матері – дочки Романа, вважаючи молодших Романовичів бастардами. У 1238–1245 рр. між Романовичами та Ольговичами точилася боротьба, яку дослідники окреслюють як війну за “галицьку спадщину”⁹⁶. З літописних звісток випливає, що городища Равського Розточчя слугували опорою у цих військових кампаніях саме для Ростислава Михайловича. Так, літопис під 1242 р. повідомляє : “і прийшовши до [города] Печери Домажирової, обманув їх [городян] Володислав, і здалися вони [Ростиславу]. А звідти, узявши [город] пішов [Володислав] до Галича, кажучи [Ростиславу]: “Твій є Галич...” Почувши ж [це] і зібравши воїв, Данило і Василько скоро пішли на них. І він [Ростислав] не видержав, вибіг з Галича до [города] Щекотова, а з ним утік Артемій, єпископ галицький, та інші галичани. Та коли Данило і Василько гналися вслід за ними, вість прийшла йому, що татари вийшли вже із землі Угорської, ідуть у землю Галицьку, і тою вістю [Ростислав] спасся, а декількох із бояр його схоплено було”⁹⁷. Деякі дослідники пояснюють втечу Ростислава Михайловича саме до Щекотина оборонними характеристиками міста, а також тим, що звідси існувала можливість відступу чи до Польщі, чи до Угорщини через

⁹¹ Чайка Р. Науковий звіт про підсумки досліджень.... – С. 8–11; Його ж. Розкопки могильника городища Щекотин... – С. 458–459.

⁹² Чайка Р. Науковий звіт про підсумки досліджень.... – С. 10.

⁹³ Кучинко М. М. Могильники княжої доби... – С. 271.

⁹⁴ Чайка Р. До питання історіографії та попередніх досліджень... – С. 95; Його ж. Науковий звіт про підсумки досліджень.... – С. 6–7; Конопля В., Яворівський З. Нова Скварява. Пам'ятки археології. – Львів, 2003. – С. 7, 11, 13–14, 16–17.

⁹⁵ Чайка Р. Новий гончарний комплекс із Розточчя // АДЛУ. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 194–199.

⁹⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 418.

⁹⁷ Літопис Руський... – С. 400.

Перемишльську землю⁹⁸. Очевидно, саме останній фактор був визначальним для Ростислава Михайловича, адже після цього невдалого походу бачимо його в Угорщині, де він одружився з дочкою короля Бели IV – Анною та отримав посаду земплинського та березького жупана (з 1244 р.)⁹⁹. Зауважимо, що М. Пелещишин схильний пов'язувати літописну Печеру Домажирову з боярином Лазарем Домажиричем, про якого теж повідомляє літопис¹⁰⁰.

Мікрорегіон Західноравське Розточчя

Західноравське Розточчя представлено низкою городищ (Немирів, Вороблячин, Потелич), котрі розташовані неподалік одне від одного. На нашу думку, ці городища варто віднести до городищ-сторожових пунктів, вони здійснювали контроль над західним відгалуженням шляху з Волині та Західного Побужжя на Прикарпаття та Посяння. Такі городища згадуються в літописах, коли йдеться про укріплення пограниччя Русі шляхом будівництва “градів”. Схема їх розміщення має багато спільних ознак. До прикладу, бачимо паралелі з синхронними руськими городищами на правому березі р. Сули, котрі розташовувалися приблизно на однаковій відстані (близько 10 км) одне від одного¹⁰¹. Городища, першочерговою функцією яких був контроль над торговельними магістралями, відомі і на Томашівському та Горайському Розточчі (Сутейськ, Баторж, Тарнава)¹⁰². Я. Полеський, ведучи мову про “каштелянські гроди” на теренах польської частини Західних Карпат, зауважує, що більшість з них розташовувалась вздовж Вісли, котра була важливим водним шляхом; ще чотири городища такого типу, котрі знаходились на схід та північний схід від Вісли (Люблін, Войнеч, Беч та Сонч), слугували сторожовими прикордонними пунктами між Польщею, Київською Руссю та Угорщиною¹⁰³.

Городище XI–XIV ст. Вороблячин, очевидно, було найважливішим у системі городищ, які контролювали вищезгаданий шлях. Це твердження отримує своє підтвердження в писемних та археологічних джерелах. Так, в літописі Вороблячин (літописна назва “Ворота”) згадується під 1266 р. як “...місце неприступне, бо не можна було обійти його нізвідки; тим-то й називалося воно “Ворота” через тіснину свою...”, саме тут Шварно

⁹⁸ Чайка Р., Мазур О. Град Щекотов часів протиборства Данила і Василька Романовичів та Михайла Чернігівського та його сина Ростислава // Галич в доісторії і середньовіччі. Матеріали міжнародної наукової археологічної конференції. – Галич, 2003. – С. 49.

⁹⁹ Войтович Л. Княжа доба на Русі... – С. 418.

¹⁰⁰ Пелещишин М. А. До питання про взаємовідносини Галича з містами Розточчя в першій половині XIII ст. // Галич і Галицька земля. – Київ; Галич, 1998. – С. 113.

¹⁰¹ Довженко В. И. Сторожевые города на юге Киевской Руси // Славяне и Русь. – Москва, 1968. – С. 43.

¹⁰² Gurba J. Roztocze w średniowieczu... – S. 124.

¹⁰³ Poleski J. Wczesnośredniowieczne grody... – S. 218.

Данилович зазнав поразки від польських військ¹⁰⁴. Археологічними дослідженнями встановлено, що літописне городище округлої в плані форми, його внутрішній діаметр становив близько 60 м. Зі сходу, з напільної сторони, воно було захищене трьома рядами валів і ровом біля внутрішнього валу. На західній частині валу збереглося фундаменти двох веж¹⁰⁵. У 1997 р. В. Рудий зробив перетини трьох валів, у двох з яких (внутрішньому та середньому) виявлено кам'яні конструкції. На основі керамічного матеріалу встановлено, що спорудження цих валів припало на X–XI ст. Наприкінці XI ст. городище було додатково укріплене шляхом розширення рову та спорудження двох зовнішніх валів¹⁰⁶. Біля підніжжя мису виявлено синхронне селище, на території якого серед іншого археологічного матеріалу виявлено наконечники стріл, фрагменти кольчуги, вудила¹⁰⁷. Очевидно, що ці знахідки підтверджують нашу гіпотезу, що городище у Вороблячині можна віднести до сторожових пунктів.

Поблизу Вороблячина знаходиться городище в Потеличі (літописний Телич). Воно розташоване на горі і оточене по периметру валом, в основі якого подекуди видно кам'яні брили. І. Шараневич вказує на те, що іще в XV ст. тут були помітні сліди замку, який контролював стародавній шлях з Белза у Надсяння¹⁰⁸. На городищі в Немирові не проводилось масштабних археологічних досліджень, окрім того, його укріплення сильно зруйновані сучасною забудовою¹⁰⁹.

Назагал, слід відзначити, що в основі поселенських мікрорегіонів Равського Розточчя XI–XIII ст. лежали городища-сторожові пункти та городища-князівські фортеці. Пограничне розташування Равського Розточчя наклало свій відбиток на топографію його пам'яток та систему заселення в цілому. Зокрема, городища виникали з урахуванням кордонів, торгівельних та військових шляхів, політичної доцільності тощо. Згадані тенденції відображають феодалізацію Равського Розточчя, початок якої пов'язується з включення його території до складу Русі.

Проаналізувавши результати археологічних досліджень поселенських структур Равського Розточчя, ми дійшли наступних висновків:

1) На підставі картографування можемо стверджувати, що пам'ятки слов'яноноруського часу на Равському Розточчі розташовуються групами,

¹⁰⁴ Літопис Руський... – С. 427.

¹⁰⁵ Пелецишин М. А., Касюхнич В. В., Рудий В. А. Розкопки літописного урочища “Ворота” на Яворівщині” // *Studia Archaeologica*. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 72–73.

¹⁰⁶ Звіт про науково-дослідну роботу... – С. 9.

¹⁰⁷ Рудий В. Нові матеріали з історії... – С. 43.

¹⁰⁸ Potylicz // *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Warszawa, 1887. – Т. VIII. – С. 883.

¹⁰⁹ Звіт про науково-дослідну роботу... – С. 9.

створячи окремі мікрорегіони. У VIII–X ст. ми виділяємо Східноравський, а в XI–XIII ст. Східноравський та Західноравський мікрорегіони.

2) Основу цих мікрорегіонів становили поселенські комплекси, що склалися з городищ, мережі навколишніх поселень та могильників. Ці комплекси виникають на важливих транспортних магістралях, що сполучали Волинь та Прикарпаття, система їх розміщення відображає тогочасні суспільно-політичні та економічні реалії, в т.ч й соціальну структуру населення.

3) Серед укріплених поселень того часу виділяють городища-общинні центри, котрі були осередками поселенських комплексів у VIII–X ст., городища-князівські фортеці та городища-сторожові пункти, характерні для XI–XIII ст. Вони мають різні планувальну структуру і типи конструкцій оборонних ліній.

4) Така диференціація, на наш погляд, пов'язана з різними рівнями політичної та суспільної організації на території Равського Розточчя у згаданий час. У політичному відношенні поселенські комплекси VIII–X ст. належали до племінного об'єднання карпатських хорватів. Їх осередками були городища-общинні центри полісного типу (Рокитне, Добростани). Після походу Володимира Святославовича вони входять до складу Русі, як наслідок, старі поселенські комплекси руйнуються, а нові створюються у руслі феодалізації та християнізації суспільства. Із виникненням нових торгівельних шляхів та можливою загрозою з боку держави П'ястів виникають городища-сторожові пункти (Західноравський мікрорегіон). Водночас на сході та півночі Равського Розточчя виникають городища-князівські фортеці (Щекотин, Страдч та ін.), котрі слугували опорою князівської влади на щойно завойованих землях. На відміну від сторожових пунктів, до складу городищ-князівських фортець входили синхронні неукріплені поселення та сакральні комплекси. Християнізацію суспільства відображає трансформація поховального обряду: підкурганну кремацію в XI ст. змінюють тілопокладення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у комплексному вивченні Горайського, Томашівського та Равського Розточчя як контактної зони між західними та східними слов'янами. Особливу увагу в цьому контексті слід звернути на політичні та етнокультурні процеси, їх інтерпретацію на соціоархеологічному та історичному рівнях.

THE DEVELOPMENT OF THE SETTLED STRUCTURE OF RAVSKE ROZTOCHCHYA IN IX–XIII CENTURIES

Vitalij LIASKA

Ivan Franko National University of Lviv

Universytets'ka str., 1, Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: soler@ukr.net

The article is devoted to analyse the system of settlement of Ravske Roztochchya in IX–XIII centuries. Distinguish two phases in its genesis: tribal and feudal. On a territorial

Віталій ЛЯСКА

factor we are selected the settled microregions of Ravske Roztochchya, we are showed the model of development of their structure during the noted time. In this context numerous analogies are used from adjoining territories

Key words: Ravske Roztochchya, settler mikroregion, fortress, settlement.

**РАЗВИТИЕ ПОСЕЛЕНЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ
РАВСКОГО РАСТОЧЬЯ В IX–XIII ВВ.**

Віталій ЛЯСКА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина

e-mail: soler@ukr.net

В статье анализируется система заселения Равского Расточья в IX–XIII вв., выделены два этапа в ее генезисе: племенной и феодальный. За территориальным признаком выделены поселенческие микрорегионы Равского Расточья, показана модель развития их структуры на протяжении означенного времени, в этом контексте используются многочисленные аналогии из сопредельных территорий.

Ключевые слова: Равское Расточье, поселенческий микрорегион, городище, селище.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2008

Прийнята до друку 26.05.2008